

KLESTENITZ TIBOR*

1918 AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓ EGYHÁZI SAJTÓJÁNAK TÜKRÉBEN

Jelen tanulmány egy katolikus és egy református sajtótermék elemzésének segítségével mutatja be, hogy az észak-magyarországi régió egyházi értelmisége hogyan látta a világháború utolsó évét. Az 1905-ben létrehozott *Sárospataki Református Lapok* a helyi főiskola és a tiszáninneri református egyházkerület szócsöve, az egyházi közélet tekintélyes hetilapja volt, amely a hivatalos információk közlésén túl vitafórumot is nyújtott a kerület lelkészeinek és értelmiségének.¹ Ezzel ellentétben az *Egri Katholikus Tudósító* új kezdeményezésnek számított, amely kifejezetten a világháborúnak köszönhetette létét. 1916-ban alapította meg ugyanis az Egri Hitbuzgalmi Egyesületek Vezérlő Bizottsága, első szerkesztőjeként pedig a később hitszónokként és íróként országos hírnévre szert tevő Tóth Tihamér tevékenykedett.² A havilap számára indulásakor maga Szmrecsányi Lajos érsek írt programcikket, azt hangsúlyozva, hogy a világháború megrázkódtatásainak elviseléséhez meg kell erősíteni a nép jó szellemét és hazaszeretetét. A lapot kifejezetten ennek a nevelőmunkának az eszközeként indították útjára.³ Láthatjuk tehát, hogy az *Egri Katholikus Tudósító* nem belső egyházi vitafórum volt, hanem közvetlenül a hívek tömegeinek megszólítására, egyfajta társadalmi propaganda folytatására törekedett. A két egyházi lap más funkciót töltött be, más célcsoportra összpontosított, ennek ellenére úgy vélem, hogy mégis lehetséges a tartalmi összehasonlítás.

A társadalom és az egyházi intézményrendszer válságjelenségeinek értékelése

Elsőként vegyük sorra a két lap publicisztikájában jelentkező hasonló vonásokat. Igen szembetűnő, hogy mindkét orgánus jól tükrözi a magyar társadalom

* Posztdoktor kutató (NKFIH 124418), MTA BTK Történettudományi Intézet. E-mail: klestenitz.tibor@btk.mta.hu. A tanulmány a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatásával készült.

1 Az önmagát egyháztársadalmi lapként meghatározó orgánus kiadása 1905 júliusában indult meg. Felelős szerkesztője 1906-tól 1927-ig Rácz Lajos volt. *Zoványi Jenő*: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp. 1977.

2 A szerkesztést a fővárosba költöző Tóth októberben átadta Petró Kálmán ügyvédnek. Könnyes szemmel. *Egri Katholikus Tudósító*, 1918. október. 207–208.

3 *Klestenitz Tibor*: Az egri főegyházmegye katolikus sajtója a dualizmus korában. In: *Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből*. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Szerk. Horváth István. Eger, 2018. 148–149.

rendkívüli kimerülését, belső feszültségeit.⁴ Az első háborús éveket jellemző lelkesedés – hasonlóan az országos sajtóhoz⁵ – ebben az évfolyamban már nyomokban sem található meg. A *Sárospataki Református Lapok* 1918 januárjában visszatekintett az előző évre, megállapítva, hogy az elsősorban „az árdragítók, a szemérmetlenül vagyonosodók, a minden tisztességet levetkezők rabló eljárása miatt” marad emlékezetes, és hogy a polgári, az egyházi társadalom és az állam egyaránt tehetetlennek bizonyult „a vakmerők, a XX. századbeli banditák” szabadcsapataival szemben.⁶ A lap – jellegéből fakadóan – a szociális problémák közül elsősorban a lelkészi fizetésrendezés kérdését tartotta napirenden, és testületi kiállást sürgetett az ügyben, hiszen úgy vélte, hogy az egyház hivatalos képviselői nem harcolnak elég határozottan a helyzet rendezéséért. A presztízshierarchiában való zuhanástól való félelem is jól tetten érhető, hiszen egy cikk szerint még az utolsó napszám is 200–400 százalékos béremelést kap, ám a társadalom elvárna azt, hogy a lelkészek változatlan fizetésből éljenek meg. A szerző ezért feltette a kérdést: „mi volna ebből a rettenetes világháborúból, ha a hazafias papság s ebben elsősorban a protestáns papság nem dolgozott volna? Merem állítani, hogy katonáink vitézsége nem éri el azt a dicső magasztot, amit valóban elért, ha nincs a háta mögött a papság.”⁷

Más szerzők az önsegítés fontosságát hangsúlyozták, azt javasolva, hogy a lelkészcsaládok mutassanak jó példát a gyülekezetek tagjainak, és keressenek új jövedelemforrásokat, ezért foglalkozzanak például intenzív földműveléssel, boltgárkertészettel, a parlagföldek megmunkálásával.⁸ Mivel a rászorulók támogatása érdekében országszerte számos jótékonyági akciót rendeztek, a közösségek egyre kevésbé voltak adakozásra kaphatók, ezért még jobban emelkedett az alturizmus gyakorlati jelentősége. Ennek egyik jele, hogy a *Sárospataki Református Lapok* példaként állította a nyilvánosság elé Paál György nagykállói presbiter elhatározását, aki gyülekezte anyagi gondjainak megoldása érdekében megvásárolta a közös földek egy részét, ám csak holtáig tartó haszonélvezeti jogra tartott igényt, és úgy rendelkezett, hogy ezután a megvásárolt föld adományként szálljon vissza az egyháznak.⁹

A lap az anyagi nehézségek hosszú távú hatásaival is szembenézett: egy márciusi cikk helyzetleírása szerint a lelkészhallgatók száma folyamatosan csökken, a közgondolkodás anyagi irányba fordul, ezért „nem valószínű, hogy a szerényen dotált, nagyvilági szereplésre és érvényesülésre kevés alkalmat nyújtó papi pálya a mai, mohón előretörtető világban ifjainkra nagyobb vonzóerőt

4 Minderről részletesen lásd: *Bihari Péter*: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Bp. 2008.

5 *Klestenitz Tibor*: A Nagy Háború propagandája és a magyar sajtó. In *Medias Res* 4 (2015) 2. 392–410.

6 Az új év küszöbén. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. január 6. 2.

7 *Laskodi*: Karcolatok az élet mélyéről. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. február 24. 46.

8 Az új év küszöbén II. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. január 20. 13.

9 Egy szép és istenes cselekedet. *Sárospataki Református Lapok*. 1918. február 17. 38.

gyakorolhasson". A várható lelkészhiány miatt ezért a szerző felvetette annak lehetőségét, hogy a reformátusok külföldi mintára tegyék lehetővé a nők lelkesítői szolgálatát, esetleg a genfi gyakorlatot követve, a kisebb gyülekezetek számára kiegészítő lelkész-tanítók képzését rövidített, kétéves időtartamú képzéseken. Az érdeklődő világi hívek egyháztársadalmi munkásokká való képzését pedig népszerű teológiai tanfolyamok segítségével látta megvalósíthatónak.¹⁰

Egyes cikkírók óvatos optimizmussal tekintettek a jövőbe, azt remélve, hogy 1918 elhozza a protestáns egyházak anyagi támogatásának állami rendezését azzal, hogy a parlament a bevett felekezetek egyenjogúságát kimondó 1848-as törvényt a gyakorlatban érvényesítve jelentős vagyont juttat majd a protestánsoknak.¹¹

Mások viszont az egyház jövőjét fenyegető politikai kockázatokra hívták fel a figyelmet. Szepesi Pál 1918 márciusában arról írt, hogy a közhangulat változásából ítélve Magyarországon is a levegőben van az állam és az egyházak szétválasztása. Ebben az esetben szerinte a református egyház ugyan nem semmisül meg, de jelentékeny veszteségeket fog elszenvedni. „Képzeljük el mostani egyházainkat az önkéntes áldozatkészség alapjain. Amikor nincs adósegély, nincs kongrua, nincs az egyházi adózás mögött főszolgabírói hatalom és nincs állami törvény sem, amely szerint legalább 18 éves koráig mindenkinek »muszáj« valamelyik egyházhöz tartozni. Hogy akkor mi lenne egyházainkkal, azt sok lelkész jól tudja, de legtöbbünknek nem sok örömet okoz ez a tudás. És mi ennek az oka? Az, hogy az önkéntes vallásosság és önkéntes egyházi teherviselés nincs olyan mértékben kifejlődve, hogy egyházunk hatalmas épületét megbírná. A »kényszer«-nek fundamentális jelentősége van egyházi életünkben” – írta. Úgy vélte, hogy a reménysugarat a nyugati mintákat követő belmissziós mozgalom jelenti, amelynek tagjai önkéntes munkát végezve, a hívek adományait felhasználva dolgoznak a közösségi célokért. Szepesi ezért azt javasolta, hogy az egyházi életben a belmissziós mozgalmaknak adják a főszerepet, mert így könnyebb lesz túlélni egy esetleges katasztrófát.¹²

Az *Egri Katolikus Tudósító* szerzői szintén megdöbbenéssel figyelték a világháború által kiváltott társadalmi átrendeződést, és olvasóikat elsősorban önmérsékletre intették. A társadalmi összetartás és a megfelelő morál megővése szempontjából a háborús években felhalmozódott vagyonok nyilvános közszemlére tételét különösen veszélyesnek látták, ezért jó példaként hivatkoztak Németországra, ahol a hatóságok egyszerűen betiltották a luxusétermek működését, és itthon is hasonlókat tartottak volna szükségesnek.¹³ Igen érzékletes a márciusi szám beszámolója egy esetről, amikor egy elegáns bundát viselő

10 Rácz L[ajos]: Kiegészítő lelkészek. Sárospataki Református Lapok. 1918. április 7–14. 71–72.

11 Az új év küszöbén III. Sárospataki Református Lapok, 1918. január 27.

12 Szepesi Pál: Önkéntes keresztyénség. Sárospataki Református Lapok, 1918. március 10. 51–52.

13 Dáridók alkonya. Egri Katolikus Tudósító, 1918. április. 94.

parasztasszony jelent meg egy bankban, és felvett a számlájáról hatezer koronát, hogy kifizethesse a bundára kölcsönként összeget. A lap kommentárja szerint: „Ez a történet amennyire igaz, annyira szomorú és elkésérítő. Szomorú azért, mert e tényben a magyar földművesosztály józan megfontoltságának teljes hiánya, beteges elsovadása jelentkezik; elkésérítő pedig azért, mert a jogosulatlan vagyoni eltolódások okozta hivalkodásnak a bántó tünete. [...] Hiszen csak örülhetünk annak, hogy népünk pénzhez jutott a háború alatt, de kérve-kérjük őket – ne hivalkodjanak vele, és ne tékozzolják.”¹⁴

Az *Egri Katolikus Tudósító* ugyanakkor nem elégedett meg a veszélyesnek ítélt társadalmi jelenségek kritikájával, hiszen emellett számos gyakorlati kezdeményezésről is beszámolhatott, amelyek városi szinten a katolikus hívek érdekvédelmét szolgálták. A helyi keresztényszocialisták például – összhangban az országos katolikus társadalmi mozgalmakkal¹⁵ – már 1908-ban tervezték egy fogyasztási és értékesítési szövetkezet alapítását, de a terv nem jutott el a megvalósulásig. A világháború azonban megváltoztatta a körülményeket, így 1918-ban megindulhatott a szövetkezet munkája. „Háborúnak kellett jönni, hogy annak ezer nyomorúsága megnyissa a közönség szemét és belássa [...], hogy érdekeinek legigazibb védelme, ha maga veszi saját ügyét kezébe”¹⁶ – szövegezte a *Tudósító* kommentárja. Áprilisban örömmel üdvözölte az Egri Katolikus Kör megalakulását, amelytől azt várta, hogy ideális találkozóhelyet nyújt a helyi katolikus értelmiségnek, és hozzájárul a társadalmi szolidaritás erősödéséhez.¹⁷

A havilap népszerűsítette az intézményes szegénygondozásra vállalkozó, 1908-ban Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök támogatásával megalakított női szerzetesi kongregációt, a Szociális Missziótársulatot is.¹⁸ A kongregáció helyi szervezete Szmrecsányi Lajos érsek védnökségével 1918 júniusában alakulhatott meg Egerben. A *Tudósító* ekkor azt hangsúlyozta, hogy ennek munkájában társadalmi státusától függetlenül minden nő részt vehet, akik a missziótársulati nővérektől megtanulhatják „a szociális munkát, a női nem új és sokoldalú hivatásköreit, az új jogokat és kötelességeket. Szívükön keresztül edződhetik meg minden keresztény magyar nő szíve új harcokra, új kötelességekkel járó új jogokért.”¹⁹ A megfogalmazás arra utal, hogy a szervezők a tulajdonképpeni célok teljesítése mellett azt is remélték a Szociális Missziótársulattól, hogy felkészíti a helyi női társadalmat a várható társadalmi változásokból fakadó új szerepkör betöltésére, vagyis a közéleti és a politikai szerepvállalásra. A nők előtt álló fontos feladatnak ítélték például

14 Gyönyörű barna plüssbundában. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. március 66.

15 *Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. Bp. 2017. 123–128.

16 *Dr. N. J.: Az egri fogyasztási és értékesítő szövetkezet*. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 14.

17 Az egri Katolikus Kör szervezése. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. április 87.

18 *Palasovszky Olga: A Szociális Misszió Társulat életéből*. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. május. 99–103.; *A Szociális missziótársulat*. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. május. 103.

19 *A Szociális Missziótársulat Egerben*. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. június. 126–127.

az Oroszországból hazatérő hadifoglyok megfelelő szellemben való befolyásolását. Az áprilisi szám szerzője arra intette a női olvasókat, hogy a hazatérő katonák „téves eszmékkel” kerülhettek kapcsolatba, és ennek – illetve a rossz körülményeknek – a következtében lélekben összetört emberként fognak megérkezni. Ezért óvintézkedésként azt kérte, hogy a női rokonság mielőbb vezesse el a férfiakat a templomokba, hogy elősegítsék lelki tisztulásuk és megkönnyebbülésük folyamatát.²⁰

A nők szerepének felértékelődését mutatja egy másik cikk is, amely szerint a nők hamarosan választójogot kaphatnak, és ezt a katolikus politikusoknak – duzzogás helyett – adottságként el kell fogadniuk, harcba kell indulniuk az új választók voksaiért. A szerző szerint ehhez két feladat elvégzése szükséges: „Felvilágosítás és szervezés, még pedig a tömegek felvilágosítása és a tömegek szervezése”.²¹ A cél elérése szempontjából a *Tudósító* szerzői gárdája elsősorban a katolikus öntudat jelentőségét hangsúlyozta. Egy cikkíró például azt fejtegette, hogy az oroszok harctéri kudarcainak fő oka a katonák alacsony eltökéltsége és öntudata volt, amivel szemben a magyar katolikusok biztos elvi alapokon állnak, így bátran nézhetnek a jövőbe.²² Egy másik szerző pedig a világháború borzalmainak hatására sokaknál bekövetkező lelkiismereti válságot, a „hogyan engedhette meg Isten, hogy ez történjen”-típusú kérdésfelvetést csupán a gyenge lelkekre jellemző jelenségnek ítélte, míg az öntudatos hívők – véleménye szerint – belátták, hogy Isten célja a szenvedés felidézésével egy nagyobb jó elérése, vagyis a béke értékének tudatosítása volt.²³

A *Tudósító* a szociális kérdések terén az információközlés és a népszerűsítés mellett bizonyos gyakorlati szerepet is vállalt, hiszen arra igyekezett ösztönözni az olvasókat, hogy fokozottan gyakorolják a háborús viszonyok között különösen fontos mértékletesség erényét. Az orgánum például felhívásban kérte a tehetősebb családok segítségét a rászoruló diákok étkeztetésének megszervezéséhez,²⁴ illetve azt javasolta a családoknak, hogy a takarékoság érdekében szakítsanak a régi szokással és ne készíttessenek új ünneplő ruhát az elsőáldozó gyermekeknek.²⁵

Mindkét orgánum számára fontos témát jelentett a háború okozta morális süllyedés, elsősorban az apai felügyeletet nélkülöző ifjúság sorsa. A református lap többnyire inkább elvi szempontból tárgyalta a kérdést, a gyakorlatiasabb felfogású *Egri Katolikus Tudósító* viszont arra igyekezett ösztönözni az olvasókat, hogy a mindennapokban vállaljanak kollektív felelősséget az ifjabb

20 *Szentgyörgyi József*: A magyar asszonyokhoz! *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. április. 74.

21 A keresztény magyar nővilágot. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. április. 93.

22 *Altörjay Sándor*: Krisztus a mindennapi életben. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 2–4.

23 *t. t.*: A háború áldása – a béke szeretete. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. július. 142–143.

24 A szegénysorsú egri diákokért! *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. augusztus. 165.

25 Nem kell új ruhát adni az első áldozóknak. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. május 110.

generációért. Javasolta például, hogy lépjenek fel az iskolakerülés, a kocsmázás ellen,²⁶ vagy hogy szükség esetén egyszerűen verjék ki a cigarettát az utcán dohányzó kiskorúak szájából. Az indoklás szerint „ezzel tartozunk nemcsak hazánknak és az emberiségnek, hanem legfőképpen a lövészárkokban gyötördő családapáknak”.²⁷ A lap egyik munkatársa ebben a vonatkozásban személyesen is megtapasztalhatta a sajtó „hatalmát”, hiszen szemtanúja volt annak, hogy pünkösöd délutánján fiatalok egy csoportja hangoskodott az egri bazilika előtt, amikor egy legény észrevette őt és rászólt a társára, vigyázzon, mert a végén még „kiírják” a *Tudósítóban*.²⁸ A katolikus orgánus az ifjúságra leselkedő fő veszélyforrást a háborús évek egyik legnépszerűbb szórakozási lehetőségében, a moziban találta meg, mert úgy vélte, hogy a mozik gyors terjedése és a fiatalok bűnözés növekedése között közvetlen ok-okozati kapcsolat áll fenn, ezért a mozicenzúra bevezetését és a fiatalok mozilátogatásának megtiltását sürgette.²⁹

A világnézeti konfliktusok megítélése

Komoly hasonlóságot jelent a vizsgált katolikus és református orgánus között, hogy mindkét szerkesztőségében úgy látták: a társadalomban egyfajta ideológiai háború is zajlik, amely a keresztény világnézet ellen irányul. A *Sárospataki Református Lapok*ban például Réz László lelkész arra figyelmeztetett, hogy a világháború szellemi pusztítása megnyitotta az utat a szabadgondolkodók és a szociáldemokraták anyagelvése és istentagadása számára.³⁰ Az *Egri Katolikus Tudósító* rendszeresen beszámolt a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia megmozdulásairól, kiemelve ezek egyházellenességét. Áprilisban például egy állítólag Budapesten történt esetet írt meg, amikor egy dohánygyár szervezett munkásnői vörös inget húztak egy Szűz Mária-szoborra;³¹ valamint pellengérré állította a *Népszava* kampányát, amely az iskolai hitoktatást támadta, és úgy vélte, hogy a szociáldemokrata napilapot egyszerűen ki kellene

26 A gyakorlatias felfogású javaslat mögött jól kiolvasható a katolikus közösség társadalmi süllyedésétől való félelem. A cikkíró szerint ugyanis, ha a szülők nem törődnek a gyermekeik tanulmányaival, akkor „a tudatlan, felnőtt gyermek természetesen lemarad az élet nagy harcában. Elégedetlen, nyomorgó proletár válik belőle.” Egernek egyik legelszomorítóbb jelensége. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 18.

27 Gyermekeknek káros a cigarettázás. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 21.

28 Vigyázz, mert kiírják! *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. június 139.

29 A gyermekek mozilátogatását országosan rendezik. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 15–16.; A mozik. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. augusztus. 167.

30 A szerző ezért a hitoktatás színvonalának javítását ítélte az egyháza előtt álló legfontosabb feladatnak. Réz László: A vallásos nevelés-oktatás aktuális kérdései. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. augusztus 11–18. 166.

31 Így esett a dolog... *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. április. 83.

seprűzni a „józan magyar társadalomból”.³² Júniusban pedig egy szerkesztői üzenet figyelmeztette az olvasókat: „elsőrendű sürgős kötelessége minden keresztény magyarnak küzdenie a szabadkőműves berkekben született s a szociáldemokrácia által támogatott nemzetközi radikalizmus ellen”.³³

A külső fenyegetés érzetének hatására a magyar katolikus és a református közösségben egyaránt megjelent a védekezés igénye, méghozzá elsősorban a sajtót felhasználva eszközként. Ez azért is igen fontos tényezőnek tűnhetett, mert a kortársak a háború utáni időszakra a demokratikus szabadságjogok és a választójog kiterjesztésével számoltak.³⁴ A köztörténetben is jól ismert tény, hogy 1918-ban a jezsuita Bangha Béla kezdeményezésére létrejött a Központi Sajtóvállalat (KSV), amely arra vállalkozott, hogy politikai napilapok indításával védje meg a katolicizmus érdekeit.³⁵

Bangha törekvéseinek megítélése a katolikus társadalmon belül eleinte nem volt egyértelmű, ám az *Egri Katolikus Tudósító* hathatós támogatására kezdettől fogva számíthatott.³⁶ Ebben egyrészt bizonyos személyi kapcsolatok játszottak szerepet: a KSV országos titkára egy egri jogász, Légmán Leó volt,³⁷ a helyi Urak Mária Kongregációját pedig Bangha sógora, Veszprémy Dezső leánygimnáziumi igazgató vezette. Ezek jelentősége azonban természetesen eltörpül amellest, hogy Szmracsányi Lajos érsek élénken rokonszenvezett Bangha törekvéseivel, és körlevélben utasította papságát a KSV gyűjtésének támogatására.³⁸ Az *Egri Katolikus Tudósító* ennek megfelelően 1918 folyamán lelkesen agitált azért, hogy az egriek minél több részvényt jegyezzenek a KSV számára, és Bangha februárban, az Uránia moziban rendezett műsoros estélyen személyesen is népszerűsítette terveit a városban, közel egyórás szónoklatot tartva.³⁹ Veszprémy az ideológiai szempontból veszélyesnek tartott sajtó ellen lépett fel, és egy felolvasásában azt fejtegette, hogy a *Nyugat* irodalmi iránya és világnézete „merőben ellentétes” a keresztény felfogással, ezért ezt „keresztényies gondolkodású ember” nem is olvashatja.⁴⁰ A reklámkampány eredményeként

32 Ki kell söprűzni! Egri Katolikus Tudósító, 1918. április 90.

33 Szerkesztői üzenetek. Egri Katolikus Tudósító, 1918. július. 192.

34 A kormány részéről Vázsonyi Vilmos 1917 decemberében nyújtotta be a parlamentnek a választójog kiterjesztéséről szóló javaslatot, amit jelentős szűkítésekkel, 1918 júliusában fogadtak el. *Bihari P.*: Lövészárkok i. m. 87.

35 *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Bp. 2013. 137–171.

36 Egy februári cikk optimista jóslata szerint „Világnézetek csatáit vívja majd az új nagy keresztény napilap a szabadkőműves sajtóval. És nem lehetetlen, hogy az óriási szellemi tőkére és milliós alapokra épített keresztény sajtó legyűri majd ellenfelét.” A Tudósítóban már megírtuk. Egri Katolikus Tudósító, 1918. február. 43.

37 Légmán egyébként májusban nősült meg, felesége, Palasovszky Olga szintén szerepet vállalt a Tudósító publicistái között. Esküvő. Egri Katolikus Tudósító, 1918. június. 135.

38 *Klestenitz T.*: A katolikus sajtómozgalom i. m. 152.

39 A sajtóhölgybizottság műsoros estélye. Egri Katolikus Tudósító, 1918. március. 57–58.

40 Urak kongregációja. Egri Katolikus Tudósító, 1918. január. 11.

a *Tudósító* májusban nagy meglepéssel jelenthette, hogy az egriek összesen 16 542 darab részvényt jegyeztek a KSV javára 430 092 korona értékben, ami országosan is kimagasló eredményt jelentett.⁴¹

Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy 1918 elején a református egyházon belül is erőteljes lépéseket tettek egy országos felekezeti napilap indításának érdekében. Ezt a célt szolgálta a Budapesten Haypál Benő budai lelkész vezetésével megalakított Református Sajtóegyesület.⁴² A kezdeményezést a *Sárospataki Református Lapok* azonnal lelkes támogatásáról biztosította, azt remélve, hogy a tervezett lap fényt visz a „politikai pártoskodás zűrzavarába” és segíti a kálvinista szellem terjedését.⁴³ Márciusban viszont egy szerző már óvatos kételyeit is megfogalmazta, azt kérve a szervezőktől, hogy a tervezett napilap propagandáját még véletlenül se a lelkészekre, hanem kizárólag világi önkéntesekre bízzák, hiszen úgy látta, hogy a széles református néptömegek rendkívül bizalmatlanok az egyházi sajtóval szemben. Az emberek ráadásul többnyire ragaszkodnak megszokott lapjaikhoz, ezért professzionális módszerekkel, azaz erőteljes reklámmal, vonzó mutatószámokkal és az előfizetőknek szóló ajándékokkal kell elcsábítani őket, amit még a várható kezdeti deficit dacára is vállalni kell. „A gondolatok, eszmék terjesztéséhez ma reklám kell, mert a Hamupipőkék sorsa a háttérbeszorulás” – figyelmeztetett.⁴⁴

Májusban Makkai Sándor teológiai tanár vizsgálta meg a problémát. Abból az elvi megfontolásból indult ki, hogy a reformátusok esetében a napilap indítása kevésbé jelentős lépés, mint a katolikusoknál, hiszen a protestáns individualizmus miatt ebben a közösségben természetszerű módon hiányzik a belső egység és homogenitás, ezért egyetlen lap nem fejezheti ki minden fontosabb csoport véleményét. A kálvinizmusnak tehát: „lehet és kell hogy legyen befolyása, minél erősebb és döntőbb, a politika szellemére, de sohasem lesz elég elhatározó befolyása a napi politika konkrét alakulására és határozott feladataira, szűkebb céljaira.” Ezért Makkai szerint a református egyháznak elsősorban közvetett módon, a népnevelés eszközével kell hatnia a társadalomra, a gyülekezetek tagságából öntudatos állampolgárokat kell formálnia, hogy az „a legszélesebb alapú jogok gyakorlására a nemzet életében öntudatosan éretté legyen. Anyagi, erkölcsi, szellemi nivóját tervszerűen kell odanevelni, hogy erre alkalmas legyen. Ebben a feladatban fekszik a magyar protestantizmus szociális jelentősége. Népnevelés öntudatos, erőteljes református gyülekezetek nevelése által.”⁴⁵

41 A nagy keresztény sajtómozgalom. Egri Katholikus Tudósító, 1918. május. 107.

42 Minderről részletesen: *Klestenitz Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918. Egyháztörténeti Szemle*, 19. (2018) 4. 46–51.

43 Az új év küszöbén II. Sárospataki Református Lapok, 1918. január 20. 14.

44 *Issák Imre: A sajtókérdéshez. A Ref. Sajtóegyesület szíves figyelmébe. Sárospataki Református Lapok*, 1918. március 17. 53.

45 *Makkai Sándor: A protestantizmus szociális jelentősége. Sárospataki Református Lapok*, 1918. május 5–12. 91–92.

Az 1918 folyamán újtára indult református sajtószervezkedéssel kapcsolatban a sárospataki orgánium egy szerzője gyakorlati javaslatokat is megfogalmazott, például a presbiterek és tehetősebb egyháztagek személyes meggyőzését, a katolikus mintát követő sajtóvasárnapok⁴⁶ bevezetését, valamint műkedvelő előadások, jótékony mulatságok jövedelmének felhasználását indítványozva.⁴⁷ A szervezők azonban a gyakorlatban komoly fáziskésésben voltak a katolikus sajtómozgalomhoz képest. A Református Sajtóegyesület ugyan jelentősnek mondható, négyezer fős tagságot gyűjtött az év végére, azonban a napilap megalapításának tényleges előkészítéség nem jutott el.⁴⁸

Andrássy Kálmán, a nyírségi Buj község lelkésze a népnevelés egy másik lehetséges eszközét a falusi felnőttoktatásban látta, amelynek jelentőségét gyakorlati tapasztalatai alapján értékelte. Úgy vélte, hogy ezeken az alkalmon elsősorban a Biblia minél teljesebb megértését kell elősegíteni, ám a szokásos „tudóskodó szórszálhasogatások” helyett hasznosabb a „bibliai ősidők” földrajzi, művelődési, vallási viszonyaiba bevezetni a hallgatóságot. Úgy vélte ugyanakkor, hogy a tananyagot kizárólag a helyi viszonyok ismeretében lehet megállapítani, és mindenképpen nagy szerepet kell száni a gyakorlati ismeretek, mint például a gazdálkodás, a háztartástan, a köztisztasági és életvezetési tudnivalók átadásának. Azt hangsúlyozta, hogy a református szellemű népnevelés – a kor jellemzőnek ítélt gyakorlatával szemben – nem tekintheti az egyszerű embereket „ágyútöltelék”-nek, a gyermekvédelem célja pedig nem lehet pusztán az, hogy a hadsereg majdan minél egészségesebb katonákhoz jusson. „Az emberibb emberek más értéket keresnek az életben s ez értékek felszínre hozásában kell közremunkálnunk nekünk, lelkészeknek, Krisztus szerint” – figyelmeztetett.⁴⁹

Az „általános kereszténység” gondolatának jelentkezése

A magyar közélet a társadalmi feszültségek növekedésének hatására egyre inkább polarizálódott, és 1918 nyarán sokak számára úgy tűnt: a jövőt vagy a szociáldemokraták, vagy a keresztényszocialisták fogják meghatározni. Ez sok református számára beigazolta annak a korábbi problémafelvetésnek az indokoltságát, amelyet a korszakban a legnagyobb hatással Szabó Dezső fogalmazott meg. A református felekezetű író 1913-ban a *Nyugatban* megjelent írásában úgy vélekedett, hogy a protestantizmus – miután lényegében

46 A római katolikus egyházmegyékben 1910-től országosan megrendezett esemény, amelynek alkalmából a templomi prédikáció a sajtókérdést tárgyalta, az összegyűjtött perselypénzt pedig a katolikus sajtó céljaira fordították. *Klestenitz T.: A katolikus sajtómozgalom* i. m. 80–83.

47 Aktuális kérdések I. Sárospataki Református Lapok, 1918. május 19–26. 102.

48 *Klestenitz T.: A protestáns napilap* i. m. 49–50.

49 *Andrássy Kálmán: Felnöttek oktatása falun. A sárospataki egyházi konferencián, május 28-án tartott előadás. Sárospataki Református Lapok, 1918. július 14–21. 145–147.*

alig maradt mondanivalója saját kora számára – idővel szükségszerűen arra fog kényszerülni, hogy túlélése érdekében vagy a konzervativizmussal (és így a katolikus egyházzal), vagy pedig a „haladó iránnyal”, azaz a szociáldemokráciával kössön szövetséget. Szabó a második lehetőség mellett emelt szót, mivel szerinte „A protestantizmus csak úgy élhet meg, ha mint a folytonos haladás szerve, tartalmában újra meg újra megújítja magát.”⁵⁰

A *Sárospataki Református Lapok* 1918. július 28-i számának szerzője szintén feltette a kérdést, hogy hittestvérei kit támogassanak a világnézeti küzdelemben. Ő azonban úgy vélte, hogy egyértelműen a keresztényszocialisták mellé kell állniuk, még annak ellenére is, hogy ők katolikus felekezeti alapon szerveződnek. „Ha mi igazán törekszünk Isten országát megvalósítani, ha azt tartjuk, hogy a szociális kérdést csak a keresztyén vallás tanítása alapján lehet mindenkinek megnyugtatóra megoldani: nem lehet a vallás és egyház ellenségeihez csatlakoznunk” – írta. Bár úgy vélte, hogy a protestáns munkásokat a keresztényszocialisták körében is fenyegeti egy veszély, méghozzá a Mária-kultusszal és a katolikus propaganda egyéb eszközeivel való „behálózás”, ám ezt még mindig elfogadhatóbbnak ítélte, mint a szociáldemokraták ateizmusát. Ráadásul azt remélte, hogy ha a protestánsok megegyeznek a katolikusokkal, akkor ők ennek fejében lemondanak térítő szándékaikról.⁵¹

Ebben az egyértelmű elköteleződésben feltehetően komoly szerepet játszott a bolsevik veszélytől való félelem növekedése. A magyar protestáns közvélemény 1917-ben még mérsékelt optimizmussal fogadta az orosz forradalom hírért, amitől egyes véleményalkotók a szociális gondolat globális erősödését remélték, azonban a bolsevik hatalomátvétel, majd 1918 elején az egyházüldözés megindulása gyökeresen megváltoztatta a közhangulatot.⁵² Az alsó-zempléni egyházmegyei gondnok – a *Sárospataki Református Lapok*ban közölt – beszédében önkritikusan elismerte: „Abban a hiedelemben voltunk tehát s abban reménykedtünk, hogy a cárizmus hatalmától felszabadult népek teljesen egészséges, társadalmilag tökéletes békés irányban fognak fejlődni s a forradalmi- és szabadságeszméi a különböző nemzeteket békés irányzatban egy nagy erős állammá fogják átalakítani. Fájdalmas érzésekkel kellett megállapítanunk, hogy ennek teljes ellentéte következett be. A szabadság eszméi teljesen elfajultak s féktelen anarchiává torzultak át.” Különösen veszélyesnek tartotta azt az eshetőséget, hogy az orosz fogságból hazatérő magyar katonák a bolsevik eszmék iránti rokonszenvet is magukkal hozhatják, ami alááshatná a társadalomban a hazaszeretetet, a vallásosságot, sőt a vagyoni- és személybiztonságot is.

50 Szabó Dezső: A magyar protestantizmus problémája. *Nyugat* 6. (1913) 121. A tágabb összefüggésekről lásd *Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete.* Bp. 2016.; *Hatos Pál: A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig.* Múltunk 50. (2005) 99.

51 R-s: Aktuális kérdések III. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. július 28. – augusztus 4. 152.

52 Klestenitz Tibor: Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben. *Történelmi Szemle* 60. (2018) 3. 432.

A gondnok ezért azt kérte az egyházmegye lelkészeitől és tanítóitól, hogy igyekezzenek a „gyanús” eszmékkel hazatérő hadifoglyok lelkére beszélni.⁵³

A sárospataki orgánium júliusi cikke a protestáns-katolikus összefogás lehetőségéről országos sajtóvisszhangot váltott ki. A katolikus Néppárt napilapja, a Budapesten megjelenő *Alkotmány* augusztus 8-án nagy örömmel nyugtázta a cikket, és hangoztatta, hogy az együttműködésnek katolikus részről semmilyen akadálya sincs. Azt javasolta, hogy a református és evangélikus vidékeken alakuljanak ilyen jellegű felekezeti munkásegységek, majd ezek szakszervezeti téren egyesüljenek a katolikus vidékek katolikus keresztényszocialista egyesületeivel.⁵⁴ Pár nap múlva az *Alkotmány* egy másik, névtelen publicistája, aki református felekezetűnek mondta magát, arra is ígéretet tett, hogy a jövőben a keresztény sajtó „testvéri szeretettel” hangot fog adni a protestánsok véleményének is.⁵⁵ A *Keresztény Szocializmus* című folyóirat pedig szeptember 22-én kifejtette, hogy a keresztényszocializmus valójában nem katolikus, hanem interkonfesszionális alapon áll, ezért a szociális mozgalom terén katolikusok és protestánsok nyugodtan összefoghatnak egymással, más vonatkozásokban viszont saját felekezeti szervezeteiket, például a Katolikus Népszövetséget, illetve a Kálvin Szövetséget támogathatják.⁵⁶

A másik oldalról a szabadkőművességhez kötődő budapesti napilap, a *Világ* szeptember 26-án neheztelését fejezte ki a keresztény felekezetek hitvédelmi és szociális összefogásának gondolata miatt. A fővárosi publicista szerint a naiv sárospatakiak azzal, hogy „beugrottak” a klerikálisok csábító jelszavainak, önként dugták be a fejüket a medve szájába, hiszen a keresztényszocialisták gyorsan katolizálni fogják majd a hozzájuk csatlakozó protestánsokat.⁵⁷ A *Sárospataki Református Lapok* válaszcikkében viszont határozottan kijelentette: „Nekünk minden érdekünk a testvérfelekezetekkel való megértés keresését diktálja s ha az *Alkotmány* ünnepnapnak jelenti ki, »ha ezen a paritásos alapon, lojális bizalommal és minden fenntartás nélküli fegyverbarátságban a protestánsok keresztényszociális munkásságával találkozni tudunk« – ezt mi hasonló meleg érzéssel fogadjuk és viszonzozzuk.”⁵⁸

53 Meczner Béla alszóempléni egyházmegyei gondnok gyűlés-nyitó beszéde. Sárospataki Református Lapok, 1918. május 19–26. 102–103.

54 R-s: A reformátusok és a ker. szocializmus. *Alkotmány*, 1918. augusztus 8. 6. A cikkről a református orgánium azonnal beszámolt: *Az Alkotmány*. Sárospataki Református Lapok, 1918. augusztus 11–18. 169.

55 *Sajóvölgyi*: Levél Sárospatakra. *Alkotmány*, 1918. augusztus 16. 1.

56 A *Keresztény Szocializmus*. Sárospataki Református Lapok, 1918. szeptember 22–29. 199.

57 A klerikalizmus új frontja. *Világ*, 1918. szeptember 26. 6.

58 A *Világ*. Sárospataki Református Lapok, 1918. szeptember 22–29. 199.

Forradalom után: viszonyulás az új körülményekhez

A sajtó cikkei alapján úgy tűnik tehát, hogy a katolikus politikai mozgalom és a sárospataki református központ folyóirata között bizonyos közeledés indult meg, amely az antiklerikális erőkkal szembeni összefogás igényén alapult. A világháború elvesztésére, az őszirózsás forradalom kitörésére és a Monarchia bukására azonban a két vizsgált felekezeti orgánus nagyon eltérő módon reagált, ami már előrevetíti az általános kereszténység koncepciójának gyengeségeit. Az *Egri Katolikus Tudósító* novemberi száma Új sajtó, új világ, új Magyarország címmel közölt vezércikket. Elsősorban a világháború lezárultát ítélte örömteli fejleménynek, azonban fő céljának azt tartotta, hogy az olvasókat a várható világnézeti harcokra felkészítse és kijelölje az ellenségeket, ebben pedig Bangha Béla felfogását érvényesítette. *„Tudjuk, hogy a háború előidéző okai között elsők között szerepel a napisajtó, mely a népeket hazugsággal, rágalommal, ferde beállításokkal, véres uszításokkal egymás ellen tüzelte. Most, évek múlva, itt áll a derék magyarság kifosztottan, nagyon megfogyva, teljesen kifáradva, a magyar család jórészt gyászban, leszegényedve, sok esetben valósággal lezülve. Ellenben a napisajtó által dédelgetett és minden úton-módon segített újjazdagok, vagyonban és számban egyaránt megerősödve, frissen élnek meg a békét.”* A szerző ezért arra kérte az olvasókat, hogy folytassák a Központi Sajtóvállalat részvényjegyzését, amíg sikerül az alaptőke 12 millió koronára való emelésének végrehajtása.⁵⁹ A szellemi csatatér című cikk arra figyelmeztetett, hogy a katolicizmus ellenségei a templom és az iskola aláaknázására készülnek, az egyház tagjainak ezért elsőrendű kötelességük kiállni az ezeréves keresztény Magyarország védelmében.⁶⁰ A decemberi szám pedig egyértelműen leszögezte: *„A katolikus újságoknak a hívek harcos seregére, nem pedig betegápoló csapatra van szüksége.”*⁶¹

A *Sárospataki Református Lapok* novemberi első száma látszólag hasonló, a forradalom iránt erőteljesen kritikus eszmei keretek közé illeszthető, hiszen címlapján a volt kormányfő és dunántúli református főgondnok, Tisza István tragikus haláláról közölt megemlékezést, akit nemzeti és egyházi szempontból is pótolhatatlan személyiségként jellemezte.⁶² Az utolsó oldalakon a közügyeket tárgyaló rovat azonban már kitörő örömmel üdvözölte, hogy végre megvalósult Kossuth Lajos álma a függetlenségről. *„Üdv, tisztelet és hódolat azoknak, akik október 30–31-én az önálló, független Magyarország diadalát kivívták”*⁶³ – szövegezte a cikk. A következő szám pedig már a köztársaság kikiáltását méltatta, kijelentve: *„Az eltemetett királyságot nem sajnáljuk; minket, reformátusokat, a magyar haza mostoha fiait, csak szomorú és gyászos emlékek fűznek a Habsburg-ház királyaihoz;*

59 Új sajtó, új világ, új Magyarország! Egri Katolikus Tudósító, 1918. november. 216–217.

60 A szellemi csatatér. Egri Katolikus Tudósító, 1918. november. 235.

61 Egri Katolikus Tudósító, 1918. december. 255.

62 Tisza István. Sárospataki Református Lapok. 1918. november 3–10. 221.

63 Önálló, független Magyarország. Sárospataki Református Lapok. 1918. november 3–10. 226.

a köztársasági kormány a kat[olikus] egyház előjogainak eltörlésével s a teljes vállalásos és jogegyenlőség behozatalával feltétlenül méltányosabb és igazságosabb lesz irántunk. Mi tehát az új változástól csak jót remélhetünk.”⁶⁴

Enyedy Andor sátoraljaújhelyi lelkész utólag már egyenesen hibának minősítette, hogy a lap kiemelt témaként foglalkozott Tisza halálával. *„Nem akarok én kegyeletet sérteni, hiszen én is érzem a fájdalmat az ő elvesztése és borzalmas halála felett; de az új rend virradásakor a régi szokott rend hősének temetése helyett valami mást várna az ember: színvallást az új alakulattal, bízó és vigasztaló tájékoztatást a jövő várható eseményeivel és aggasztó eshetőségeivel szemben.”* Enyedy határozottan elítélte Baltazár Dezső tiszántúli református püspököt, aki egy nyilatkozatában – feltehetően csupán taktikai okokból, a bolsevik forradalom veszélyétől félve⁶⁵ – a királyság államformájának megőrzése mellett állt ki, és a püspök lemondását követelte. Úgy látta továbbá, hogy a református egyháznak is jót tenne a forradalmi lendület, szükségesnek ítélte például, hogy pályatársai fokozottan foglalkozzanak a gyülekezeti tagok mindennapi problémáival, és ne csak az adóalanyt lássák bennük.⁶⁶ Egy lelkésztársa azt is felvetette, hogy a demokrácia szelleméhez alkalmazkodva az egyháznak el kellene törölnie a kálvinista hagyományoktól teljesen idegen, a katolikus mintát utánzó, „nagyúri színezetű” püspöki cím használatát.⁶⁷ Ezt a felfogást a lap szerkesztősége is magáévá tette. Jelzi ezt, hogy decemberben nagy terjedelemben számolt be az Országos Református Tanács megalakulásáról, amelynek terveivel kapcsolatban a magyar református sajtó és közvélemény egyébként igen megosztott volt.⁶⁸ A sárospataki lap azt remélte, hogy új szellemet honosít meg az egyházban a Tanács, amely egyebek mellett az állam és az egyház szétválasztását, az egyházi alkotmány reformját, a belmisszió támogatását, a nők választójogának elismerését, a hitoktatás és a társadalomszervezés korszerűsítését, a református sajtó fejlesztését tűzte ki célul.⁶⁹

Összegzés

Az Egri Katolikus Tudósító és a Sárospataki Református Lapok tartalomelemzése arra utal tehát, hogy a két orgánus szerzőgárdája a háború utolsó évében sok hasonló problémát érzékelt a társadalmi környezet, illetve saját egyháza működése kapcsán, és ezek megoldása érdekében felvetődött a felekezetek közötti együttműködés gondolata. Az is látható azonban, hogy az általános keresztény

64 A magyar köztársaságot. Sárospataki Református Lapok. 1918. november 17–24. 234.

65 *Tengely Adrienn*: A magyar egyházak a forradalmak korában. Eger, 2011. 38.

66 *Enyedy Andor*: A forradalom és a ref. egyház. Sárospataki Református Lapok. 1918. december 1–8. 238.

67 Méltóságos püspök úr. Sárospataki Református Lapok, 1918. december 1–8. 243.

68 *Tengely A.*: A magyar egyházak i. m. 391–396.

69 Új szellem ref. egyházunkban. Sárospataki Református Lapok, 1918. december 1. 241.

gondolat gyakorlati érvényesülését, a felekezeti érdekszövetséget az eltérő hagyományok, politikai orientáció és múltszemlélet erőteljesen akadályozta: ez már az őszirózsás forradalomra adott reakciókban megfigyelhető, hiszen a katolikus lap kizárólag veszélyforrásnak ítélte a forradalmat, míg a függetlenségi hagyományban élő reformátusok lehetőséget is láttak a régi rend bukásában és a demokratikus átalakulás esélyében.